

moglo reći da je autor uspio doprinijeti demistifikaciji događaja iz 1992. godine. S obzirom na tadašnje kaotično stanje i konstantne napade srpskih snaga, čitatelj može usvojiti razne lekcije iz ove knjige, među njima i onu da je jedna stvar graditi civilnu vlast u razdoblju mira, a potpuno druga u vrijeme rata. Možda i najveća kvaliteta ove knjige jest činjenica da je autor uspio događaje u Bosanskoj Posavini prikazati na „mikrorazini”, tj. na razini pojedinih općina Bosanske Posavine, ali i na razini cijele pokrajine, što knjizi daje dodatnu težinu. Naime, uspio je u istoj knjizi prikazati posebnosti i razlike u situaciji u pojedinim općinama, zbog čega čitatelj može lakše shvatiti zašto se događaji nisu odvijali na jednak način u svim općinama, a opet je uspio izvući zaključke koji se tiču cijeloga tog područja. Na taj način autor je sistematizirao podatke prikupljene tijekom svojega napornog i dugotrajnog istraživanja, koje je bilo neophodno za knjigu takve zahtjevne tematike.

Ivan Arapović

Sabrina P. Ramet, *Nonconformity, Dissent, Opposition, and Resistance in Germany, 1933-1990: The Freedom to Conform* (London: Palgrave Macmillan, 2020), xxiii + 279 str.

Sabrina Ramet u svojoj novoj knjizi uspoređuje tri sustava (nacizam, komunizam, parlamentarna demokracija) koja su postojala u povijesti Njemačke od 1933. do 1990. godine. Pritom je autoričino težište na nepokoravanju, odnosno oporbi/otporu tim sustavima koji su se iskazivali u političkom djelovanju, umjetnosti, religiji, kao i u području spolnosti. Iako su sustavi koji su obilježili njemačku povijest u tom razdoblju bili iznimno različiti, u svima njima pojavljivali su se različiti oblici odbijanja da se pristane uz dominantne vrijednosti sustava.

U prvom, uvodnom dijelu („Introduction: The Freedom to Conform”, str. 1–14) autorica razmatra i objašnjava pojmove važne za njezinu analizu u ovoj knjizi. To su pojmovi „nekonformizam” (*nonconformity*), odnosno neuklapanje u većinu ili dominantne vrijednosti, zatim „neslaganje” (*dissent*), odnosno „oporba” (*opposition*) i „otpor” (*resistance*). Pritom, naprimjer, oni koji se „ne uklapaju” mogu to činiti nenaumljivo ili kao neki oblik svjesne pobune, „otpor” primjerice podrazumijeva borbu protiv vladajućega sustava, a „oporba” u nekim slučajevima može biti i „otpor”, a u drugima ne. Upotrebom tih pojmova autorica omogućava da se mnogo slojevitije prikaže kako su pojedinci ili skupine izražavali neslaganje s vladajućim sustavom i njegovim vrijednostima. Ramet smatra da su te vrste otpora, koje su se u Njemačkoj u promatranom razdoblju pojavljivale u različitim oblicima i okolnostima, imale utjecaja na njemačko društvo, politiku odnosno povijesni razvoj čak i kada nisu imale neposredni učinak.

U drugom poglavlju („Nazi Germany, 1933-1945: Nonconformity as ‘Degeneration’”, str. 15–86) autorica na temelju opširne literature prikazuje glavne značajke

Hitlerova nacističkoga režima i kako je on namjeravao oblikovati njemački identitet. Posebnu pozornost posvećuje protestantima i Rimokatoličkoj crkvi u Njemačkoj. Raščlanjuje kako su nacisti gledali na kršćanstvo, odnosno kako su i u kojim slučajevima predstavnici tih vjerskih zajednica pružali otpor nacističkom režimu.

Nakon toga Ramet prikazuje kakav su položaj nacisti namijenili obitelji, odnosno ženama i mladeži, i kako se režim obračunavao s onima koji se nisu „uklapali” u zacrtane okvire. Opisuje i obračun nacista s onime što su smatrali „degeneriranim” oblicima umjetnosti te na kraju prikazuje različite oblike oporbe, odnosno djelatnoga otpora Hitleru i nacistima, primjerice atentat na Hitlera u srpnju 1944. godine.

Treće poglavlje („Democratic Reconstruction Under Allied Occupation, 1945-1949: Neither Tradition nor ‘Degeneration’”, str. 87–116) bavi se procesom denacifikacije koju su Saveznici proveli nakon zaposjedanja Njemačke. Autorica navodi da su se, kada je riječ o zapadnim Saveznicima, Amerikanci u godinama nakon 1945. najviše trudili provesti denacifikaciju. No postupno su nove, hladnoratovske okolnosti stavile pred zapadne sile nove prioritete, tj. potrebu stvaranja nove, „zapadne” njemačke države, koja će biti uklopljena u zapadni blok nasuprot Sovjetskom Savezu. Ramet navodi primjere da su predstavnici protestanata i Katoličke crkve, koji su u određenim segmentima bili protivnici nacističkoga režima, prosvjedovali kod zapadnih Saveznika smatrajući da denacifikacija šteti stabilizaciji njemačkoga društva. Također, u anketama koje su Amerikanci provodili i neposredno nakon rata, ali i početkom 50-ih godina, nezanemariv broj anketiranih Nijemaca imao je pozitivno mišljenje o Hitleru i nacizmu.

Stav zapadnih Saveznika, odnosno Amerikanaca, bio je da njemačko društvo mora biti demokratizirano da se više ne bi ponovio ne samo nacizam nego i bilo kakav oblik njemačkoga militarizma i imperijalizma. Ramet opisuje kako su Amerikanci to i provodili preko školstva, kulture i drugih djelatnosti. Autorica također opisuje kako su na novonastalo stanje reagirali njemački katolički intelektualci, kako su oni promišljali uređenje Njemačke u novonastalim okolnostima, što će imati utjecaja na ideologiju nove političke stranke, Kršćansko-demokratskoga saveza.

Četvrto poglavlje („The Soviet Occupation Zone, 1945-1949: Building New Structures of Conformity”, str. 117–146) opisuje stanje u sovjetskoj okupacijskoj zoni Njemačke, sa svim njezinim posebnostima u odnosu na okupacijske zone zapadnih sila (agrarna reforma, prenošenje njemačkih tvornica u Sovjetski Savez itd.). U neposrednom poraću, do početka 1947., sovjetska uprava provela je denacifikaciju u javnim službama mnogo temeljitije nego što je to učinjeno u zapadnim okupacijskim zonama. No stvaranjem „narodne demokracije” u sovjetskoj okupacijskoj zoni, odnosno nove Partije socijalističkoga jedinstva Njemačke, mnogi su bivši nacisti ipak ponovno uključeni u nastajući sustav nove komunističke njemačke države.

U petom poglavlju („The German Democratic Republic, 1949-1990: Conformity as Alienation”, str. 147–216) autorica opisuje glavne značajke Njemačke Demokratske Republike, koja je proglašena 1949. godine. Ona je u svojem razvoju prošla različite faze, obilježene primjerice velikim proturežimskim neredima 1953. i podizanjem Berlinskoga zida 1961. godine. Ramet objašnjava kako je istočnonjemački komunistički režim u političko-ideološkom i promidžbenom smislu, da bi se jasno „razgra-

ničio” od „druge”, odnosno Savezne Republike Njemačke, sebe predstavljao kao socijalističku, proletersku i antifašističku državu.

Autorica zatim opisuje različite oblike oporbe režimu Njemačke Demokratske Republike, odnosno na koji su način pojedinci i određene društvene skupine iskazivali nepokoravanje vrijednostima koje je promovirao režim. Tu su podaci o političkoj oporbi, odnosu režima prema vjerskim zajednicama, položaju žena u istočnonjemačkom društvu, kao i odnosu režima prema spolnim manjinama. U dijelu koji se odnosi na položaj umjetnosti, glazbe i književnosti opisani su primjeri u kojima su pojedini istočnonjemački umjetnici svojim radom došli u sukob s režimom. Na kraju je Njemačka Demokratska Republika doživjela slom, no, kako naglašava autorica, taj režim prošao je različita razdoblja, doživljavao unutarnje promjene, a u određenim segmentima postupno je postajao i popustljiviji prema pojedincima i skupinama koji se nisu željeli uklopiti u njegove dominantne vrijednosti.

Šesto poglavlje („West Germany, 1949-1990: Nonconformity as Alienation”, str. 217–264) bavi se zapadnom njemačkom državom, Saveznom Republikom Njemačkom. U njoj je uspostavljen demokratski okvir, što ne znači da u takvu društvu nije postojala (i radikalna) oporba dominantnim vrijednostima. Ramet opisuje politički život Savezne Republike Njemačke i njezine glavne političke stranke, kršćanske demokrate i socijaldemokrate, upozorava na važnost studentskoga pokreta tijekom 60-ih, kao i nastanak radikalne, odnosno terorističke oporbe sustavu kroz Frakciju Crvene armije (RAF). Usto opisuje kako se u njemačkoj politici i javnosti gledalo na nacističku prošlost i kako se ta slika mijenjala, sve do *Historikerstreita* tijekom 80-ih godina, odnosno opisuje rasprave u zapadnonjemačkom društvu o tome je li nacizam „iskliznuće” iz tijeka njemačke povijesti ili je on bio samo posljedica prethodnih značajki njemačke povijesti i društva. Kako zaključuje autorica, najveći dio oporbenih, aktivističkih krugova u Saveznoj Republici Njemačkoj nije dovodio u pitanje njezine temeljne vrijednosti, njezin demokratski sustav, ali je svojim djelovanjem, djelomično uspješno, utjecao na promjene unutar zapadnonjemačkoga društva.

Slijedi sedmo i posljednje poglavlje, odnosno zaključak („Conclusion”, str. 265–268). U njemu Ramet iznosi najvažnije zaključke kada je riječ o „nekonformizmu”, „neslaganju”, „oporbi” i „otporu” u njemačkoj povijesti od 1933. do 1990., iako su iskustva i primjeri navedenoga, razumljivo, bili bitno različiti u nacističkoj Njemačkoj od onih u razdoblju nakon 1945. i do njemačkoga ujedinjenja.

Na kraju knjige nalazi se popis literature, iako isključivo na engleskom jeziku, koju autorica preporučuje za daljnje čitanje („Further Reading”, str. 269–274) i pojmovno kazalo („Index”, str. 275–279).

Ova je knjiga zanimljiva ne samo zato što na temelju raznovrsne literature prikazuje određeni segment njemačke povijesti XX. stoljeća, odnosno vrste otpora koje su vladajućim sustavima u Njemačkoj pružali pojedinci i skupine, nego i zato što obrazac koji primjenjuje Ramet (nekonformizam/neslaganje/oporba/otpor) može biti korisno metodološko pomagalo za bolje objašnjavanje različitih oblika otpora različitim režimima koji su obilježili hrvatsku povijest XX. stoljeća.